

BATI VE ÖTEKİ

Esen KUNT¹, Şehsade SAPAZ¹

Özet

Batı ve Öteki, Öteki ve Batı, Türk Modernleşmesi kökenlerini Osmanlı'da, 18.yy .Tanzimat döneminde ortaya koyan ve halen de devam eden bir süreçtir. Çizgisel zaman anlayışı üzerine inşa olan Avrupa Modernleşmesinin aksine Türk Modernleşmesi döngüsel zaman anlayışının izlerini taşır. Rasyonalite genellikle yazgının gölgesinde kalır. Türk aydınlanması nesne konumunda olan bilincin özne konumuna yükselişidir de ama yazgı ve rasyonalite hep yanyana yer alır.

Abstract

The West and The Other, The Other and The West, In this context Turkish Modernization Progress began in 18.th century, Tanzimat era especially in military area, and on going process. The European Modernization , nestled in linear cyle and Turkish Modernization reflects the holistic cycle, The Most important dilemma in Turkish Enligtenment is the conflict between rationalism and fate.The Turkish Enligtenment process is the changing the structure of object to subject.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Tanzimat, Aydın, Rasyonalite ve Sezgisellik, Kant, Namık Kemal.

Sapare aude(Kendi Aklını kullanabilme Cesaretini Göster)

I.Kant

Giriş

Türk Batılılaşması, Tanzimat döneminde devlet düzeneğince temelleri atılmış siyasi, ekonomik ve kültürel yansımaları oldukça geniş boyutlara ulaşmış günümüzde de hala tartışılan 'Batı Dışı Modernleşme' 'Gecikmiş Modernleşme', Türk Modernleşme'sinin 'Başkalığı' olarak adlandırılan ve halen devam eden bir süreçtir.

Avrupa Medeniyeti'nde temellenen Aydınlanma Düşüncesi ve Modernleşme Projesinin Yansıması Olan Batıcılık Düşüncesi kendi dışındaki diğer medeniyetleri de bir 'ötekileştirme sürecine' doğru itmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde önce askeri alanda yansımalarını bulan Batıcılık hareketleri, yapay bir iklimde oluşturulmaya başlanmıştır.

Oswald Spengler'in "**Batının Çöküşü**" adlı eserinde "Çağdaş Tinsel Çılgırlar" isimli şemasında kültürlerin gelişimini şemalaştırırken "Aydınlanmayı" güz mevsimiyle simgeler. Kentin zekası, kesin anlamda zeka yaratıcılığın sonu olarak nitelendirilir. Aydınlanma sonrası gelen dönemse "metropolis" uygarlığının şafağı ruhsal yaratıcı gücün yok olması, yaşamın kendisinin problemlenematikleşmesi, din ve metafizikten yoksun kozmopolitiğin aktörel uygulama eğilimleri olarak nitelendirir. [1]

Bu açıdan Türk Aydınlanma ve Batıcılığını anlayabilmek için öncelikle aydınlanma felsefesinin batıdaki etkilerini günümüzde Batının yeniden Batılılaşmasını "occidentalizm" (Batıcılık) kavramlarının altında yatan anlamların sorgulanması gerekmektedir.

Spengler'in çizeminde Aydınlanma, güz mevsimine denk düşer. Osmanlı'da başlayan Aydınlanma hareketleri "yapay bir iklimde" oluşturulmaya başlanmıştır. İklim koşullarını oluşturan ve doğa üzerindeki yapay güçler Osmanlı toplumundaki güz mevsiminin, Avrupa uygarlığında çok daha farklı etkilere açık olmasına yol açmıştır. Herşeyden önce temellerini Osmanlı'nın son döneminde atan Aydınlanma ve Batıcılık hareketleri, yapay bir iklimde

¹ Sanat Yönetimi Bölümü, İstanbul Kültür Üniversitesi 34156 Ataköy / İstanbul

oluşmanın etkisiyle gecikmiş bir karakterle donanmıştır. Batı ve Türk aydınlanması arasındaki en önemli fark bilinçtir. Daha sonrada bilincin somut yansımaları olan siyasa, ekonomi ve kültür göstergeleri gelmektedir.

Spengler'in tablosundan Aydınlanma Sonrası "Batı Uygarlığının" bilinçlenmesinin önemli adımlarını alırsak,

-Bilinç varlığının efendisidir.

-Mekan mantığı izler.

Yazgı insanların karşısında, nedensellik insanların bulunması

doğasal sistematikte kavrayış araçları tarihsel fizyonominin yerine kader değil kavramlar ve nedenler arasında kurulan bağıntıdır.

Bilinç-uzam-mantık-nedensel insanlar arasındaki ilişki bizi Aydınlanma Felsefesinin özüne götürür. Özellikle Spengler'in yaptığı karşılaştırmaları, Türk Aydınlanmasına uyguladığımızda; iki Aydınlanma oluşumu arasındaki farkları açık bir biçimde görebiliriz. Burada Kant'ın Aydınlanma felsefesinin en ayırıcı özelliği gösterilen nokta, varlığın efendisi sayılan bilincin ele alınmasıdır. Özne ve nesne arasındaki ilişkide(Epistemoloji)artık öznenin anlatımının bilinçle temsil edildiğini göstermektedir. Öyleyse nedir bu bilinç; Aydınlanma bilinci içinde bu çıkmazın aşılması zamansallık ve geçiciliğin yeniden tanımlanmasıyla olanaklı kılınmıştır. Bu doğrultuda varlığın geçiciliği (kendisi için varlık) kavramını oluşturmak ve tarihi varlığın hedefi olarak belirlemek yoluyla aşılmak istenmiştir.[2]

Kant'ın Aydınlanma nedir sorusunu sorduğunda yıl 1784 Osmanlı'nın Tanzimat'a kadar Aydınlanma nedir? sorusunu sorması için uzunca bir dönem beklemesinin nedeni, düşünsel düzlemde özne ve nesne ilişkisinde bilincin 'nesnelikten' kurtulamayıp özne konumuna yükselemeyişidir. Oysa şu anda Batının yeniden Batılaşması sorununda ikinci Aydınlanma dönemi yaşanıyor. Bu durumda Osmanlı'nın Aydınlanma öncesi yaşadığı sorunsala benziyor, çünkü Batının ürettiği düzeneklerden, teknoloji ve bilinç ya da özne ve nesne arasındaki ilişkinin boyutları yine değişmiştir bu da Batı bunalımının temelini oluşturan bir sorunsaldır. Aydınlanma felsefesinde Kant, "Aydınlanmayı insanlığın hiçbir otoriteye bağlı kalmadan kendi aklını kullandığı an" olarak tanımlar. Aklın doğru biçimde nasıl kullanılacağı ise yani neyin bilinebileceği ne yapılması gerektiği ve ne umut edilebileceği "**eleştiri**" yoluyla belirlenir. [3]

- Spengler'in çizelgesinden hareketle Kant'ın Aydınlanma nedir? sorusunu Tanzimat dönemi Osmanlı düzenine sorduğumuzda Niyazi Berkes'in eleştirileriyle karşılaşırız. Niyazi Berkes, Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler adlı çalışmasında "Aydınlanma ve Batıcılığı" yapısı değişmeyen topluma çağcıl uygarlık giydirme niteliğiyle değerlendirmiştir.[4] Tanzimatta "medeniyet" ile biz arasında bir uzlaşma yapmaya kalkışanların kafası da ikisine özgü sorunlar kesintisiz bir biçimde sürmektedir. Berkes'in eleştirilerinde Osmanlı toplumunda "ben"den önce "biz" görüşünün oluşmayışına dikkat çekmiştir ki bu da, biraz Kant'ın Aydınlanmasından ayırır. Bireyin kendi aklını kullanma yürekliliği altında tanımlanan, bireyi öne çıkaran daha doğrusu "**bireyin bilincini**" öne çıkaran Avrupa Aydınlanması Osmanlı Aydınlanmasından ayrılır. Niyazi Berkes bu açıdan Osmanlı'da önce biz kavramıyla desteklenen bir Aydınlanma bilincinin oluşmasını isterken "Tanzimatçı görüş ise toplumcu değil bireyci olmuştur" diyerek eleştirilerini yöneltmiştir. Ancak Osmanlı bireyciliği Avrupa Aydınlanmasının temelini oluşturan bireyden çok farklıdır. Bu farkın en önemli nedeni Aydınlanma ve Batılılaşmak için gerekli ortamın yapay koşullarla çevrilmesi, bilinç kavramının birey kavramıyla tümüyle örtüşmeyişi, batılılaşmanın özü yerine doğrudan uzantıları sayılan teknoloji, hukuk, askeriye gibi alanların Osmanlıya uyarlanması da uygulanmasıdır. Bu doğrultuda bir toplumsal kimlik

buhranıyla Berkes, “Tanzimat Batılılaşmasına karşı çıkan ilk tepki “**Kuleli Vakası’dır**, Kuleli Vakası’nın temsil ettiği ilk siyasi hareket “biz” anlayışı üzerine oturtulan bir siyasi ve sosyal bir tepki niteliği vurgular. Bu da İdris Küçükömer’in benzetmesiyle Osmanlıda oluşmaya başlayan **buzdağı** biçemi batılılaşmaya karşı alınmış tepkisel bir harekettir. [4]

BATININ BİREYİ FAUST YADA APOLLON BETİMLEMESİNDEN OSMANLI BİREYİNE

Osmanlı kulluk anlayışından Tanzimat sonrası değişimlerle bireye doğru nerdeyse zorlanan bir değişim geçirmiştir. Batı bilincini sorarak bulmuştur ve bunu çeşitli dönüşümler sonucunda elde etmiştir. Osmanlı ise bu dönüşümleri birer değişim olarak bünyesine uygulamıştır. Yapay bir ortamda oluşturulmaya çalışılan birey anlayışı ne yazık ki bir laboratuvar ortamı gibi doğal olmayan bir ortamda oluşturulmaya çalışılmış Batının çeşitli dönüşümlerle elde ettiği kavramlar özü düşünülmeden monte edilmeye çalışılmıştır. Batı bireyinin özünü oluşturan Faustlar Osmanlı toplumunda oluşmamıştır. Şerif Mardin bu noktada Osmanlı Toplumunda **daemonic** [5] kavramının olmayışının altını çizer, kişinin gizil sezgisel gücü olarak ele alan Mardin “ Daemon bizde yalnızca dış şekliyle tanınmıştır. İslam resmi kültüründe ve Osmanlı kültüründe Daemon şer şeytanla bir tutulduğundan yaratıcı güç olarak ortada yoktur” der. Hilmi Yavuz ise, Mardin’in bu saptamasını olumsuz yönüyle değerlendirir. [6]

Batılı ya da Faustcu kültürün ana simgesi “salt ve sınırsız boşluktur. Böylece, “çıplak heykel Apollocudur, fuque sanatı Faustcu, Galileo’nun dinamik bilimi, Faustcu insan kendi benliğini sınırsız içsel, içine dönük bir şey diye görür. Faustcu boşluk anlık duyumcu halden kesinlikle ayrı ruhsal birşeydir. Kendisiyle de Tanrıyla da kavgalı ve sonsuz evrende yalnız başına bir hac yolcusu olan kahraman Faustcu bir adamdır. Faustcu ruh bütünüyle işlevseldir. Goethe bu kişileştirmeyi aydınlanma sürecinin insan anlayışı çerçevesinde gerçekleştirerek evrensel bir kurguya varır. Rönesansla ortaya çıkmaya başlayan aydınlanmanın insanı, usa ve bilime inanmış, kör inancı yadsıyan dünya işlerine yönelik olarak düşünceyi eleyen , skolastik, dinsel en son ve tek doğrucu çözümler olmayacağını benimseyen insandır. [7]

Batı eleştirel bakışlıdır, böylece bilincini sorgular bilincin sınırı yoktur, sınır sorgulamanın bittiği yerdir. Ancak eleştiri mantığı üzerine inşa edilen Aydınlanma felsefesinin temsilcisi Faustcu birey kimdir? Osmanlı toplumunda Faustların ilk temsilcisi olarak Namık Kemal ve Şinasi Efendiler verilebilir mi? Goethe için birey evrenin kendisidir. Evrenin çekirdeği dolayısıyla doğal ve anlaksal bütün gücü insanın içindedir. İnsan ben’idir. Goethe’nin Faust’daki bireyciliğini Osmanlıda Tanzimat sonrası oluşmaya başlayan bireye indirgediğimizde iki farklı görüntüsüyle karşılaşırız çünkü Şinasi Efendi bu Faust bireyciliğine biraz dokunsa da, Namık Kemal de birey düşüncesinde önce vatan ve millet kavramlarının oluşumunun ön planda gittiği görülür. Tarık Zafer Tuna’ya da “Osmanlı tarihinin oluşları ışığında Batılılaşmayı kitleye karşı girişilen bir hareket’ olarak görür. Avrupa Aydınlanmasının itici gücü birey bilinciyken Osmanlıda birey bilinci itilen bir güç olmuştur.”İslahat hareketlerinin yukarıdan aşağıya oluşu herşey den evvel bunların padişahın (sarayın) mutlak iktidarıyla hayli muhafazakar bir kitleye karşı giriştikleri hareketler olarak görülmektedir”. [8]

Oswald Spengler’in çizeminde tarih olarak dünya kısmı Osmanlı toplumunda yapılanan “Aydınlanma Düşünces’ine” daha fazla yakındır. Doğa-olarak dünyada açıklanan maddele için

Kant’ın Aydınlanma felsefesi ve Batı toplumunun özünü daha fazla yansıtmaktadır.

Özellikle 3 madde belirgin olarak bu farkları ortaya koymaktadır.

varlığın bilinçle ilişkisi
zaman,mekan,mantık ilişkisi
kader,neden ve insanlık arasındaki ilişki

yukarıdaki çizelgesinden kaynaklanarak bu kavramların Osmanlı ve batıda nasıl temsil edildiğini daha açık bir biçimde görürüz

BATILILAŞMA SÜRECİNDE AYDIN SORUNSALI

Türkiye'deki aydın kavramı Batının 18. yüzyıl Aydınlanma dönemi felsefesinden esinlenerek yapılmış bir çeviridir. Dış görünüş olarak klasik Osmanlı aydını genelde devlet katında görevli ya da mali ve siyasal yönden güçlü ve nüfuslu kişidir. [9]

Sultan Abdülhamit'e ve Osmanlı yönetimine dış ülkelerde yürütülen siyasal muhalefet bu yeni tip Osmanlı aydınlarının eleştirel düşünceyi kabullenmiş olan ikinci ve üçüncü kuşaklarınca yapılmıştır. Ama Osmanlı'daki aydınlar adeta bürokratik aygıt gibi devletin uzantılarından biri olmuştur. Gerçekten tanzimat fermanının müellifi Mustafa Reşit Paşa ve kendisinden sonra gelen tilmizleri Ali ve Fuat Paşalar,Tanzimat Fermanının 18. yüzyıldan beri çareler arayan Osmanlı idarecilerinin kullandığı Batı kameralizminin ışığından okuyorlardı .[9]

Aydın Kameralizmi devlet tarafından yanlıcı bir bilinç oluşturma ortamı olarak yansıtılarak devlet organının güçlendirilmesi sağlanmıştır. Bu kameralist sistemin günümüzde bile yıkıldığı söylenemez. Bu da aydın kavramının önemli bir sorununu oluşturmaktadır. O zaman aydınlanma felsefesinin bir ürünü olan aydın nedir? Aydınımın temel sorunsalı çevresiyle, toplumla tam anlamıyla organik bir bağ kuramamasından kaynaklanır. Cemil Meriç Türk Aydınına göre aydını tanımlarken Ziya Gökalp'i referans alır. "Ziya Gökalp der ki: Halka doğru gitmek ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine o milletin güzideleri adı verilir. Gökalp'e göre münevverin iki vasfı vardır:1- Yüksek tahsil görmek 2- Halktan kopmak. Bu tarifi Zola'dan Sartre'a kadar Batının hiçbir aydınına uygulamak kabil değildir sanıyoruz" [10] der.

Cemil Meriç'in bu tanımından Ziya Gökalp'in aydın kimliği için kullandığı sıfatları kabul etmediği ve bu sıfatların özellikle "halktan kopma'nın" batıyla örtüşmediğini vurguladığı görülür. Meriç'in Aydın tanımında en çok kullandığı sözcük "tekrarlayıcı" olduğudur. "Osmanlıda sınıf-ı ulema tekrarlayıcıdır Kuran hadislerinin ve daha önceki imam veya müçtehitlerin tekrarlayıcısı, Tanzimattan sonraki aydınlarda tekrarlayıcıdır. Avrupalı yazarların tekrarlayıcısı" [10].

Osmanlı aydını incelendiğinde "özellikle dönüşüm ve değişim kavramları açısından bakıldığında Tanzimatla birlikte Aydınımın değişim kavramına daha yatkın olduğu ancak bunun da Cemil Meriç'in anlatımıyla dönüşümü yineleyen bir değişim olduğu hiç kuşku götürmez. Batının aydınlanma felsefesi Fransız Devrimi sonrasında bir çağı başlatacak oluşumlar birer dönüşümken Osmanlı bu dönüşümü tekrarlayan bir değişim anlayışının içinde hareket etmiştir. Batı bu dönüşümleri sonucunda çeşitli buhranlar yaşamaktadır oysa ki Osmanlıdan başlayarak yaşanan Batının dönüşümünü tekrarlayan değişim anlayışı kendi krizini değil Batının dış görünüşünün krizini oluşturmuştur.

Cumhuriyet döneminde Aydın kendi içinde çeşitli kamplaşmalar yaşamıştır. Batıcılığı, kısmi ya da bütüncül bir biçimde almak isteyenleri savunan Şevket Süreyyalar, Kadronun temsilcisi yarı aydın grubundandır. **Batının** tekniği olduğu söylerken, Türk düşüncesinde Peyami Safa ve Forumcular batılılaşmayı Türkiye'nin siyasal yaşamına uygulamışlardır,bütüncüler grubundadırlar. Herşeyden önce Osmanlı döneminde kameralist

ve tekrarlayıcı olan bilinç,birey ve toplum paradoksları arasında kalan aydın aslında cumhuriyet döneminde de kendi iç kamplaşmalarıyla bölünmüştür. Cemil Meriç aydınların tekrarlayıcı olduğunu söylemiştir ama Türkiye’de öyle bir yapı kurulmaya çalışılmıştır ki Avrupa’nın özünü oluşturan aydınlanma felsefesi üzerine kurulan tekrarlayıcı olmayan aydınlar yetiştirilmeye çalışılmıştır: Bu yapı köy enstitüleridir.

MCCARTY’CİLİĞİN GÖLGESİNDE AYDIN ÜRETİM MERKEZİ KÖY ENSTİTÜLERİ

17 Nisan 1940’ta ikinci dünya savaşının bütün yorgunluğuyla sürdüğü yıllarda köy enstitüsü uygulamasına geçilmiştir. [11] 1940 yılında başlayan bu uygulama ne yazık ki,Mccartyciliğin Türkiye’de ki yapay etkileri DP ve CHP arasında ki kamplaşmalar yüzünden sona ermiştir. Selahattin Eyüpoğlu enstitülerin kapanma nedeni için “Köy Enstitülerini halk adına aydınlar kurdu, halk adına yine aydınlar yıktı. Halk, köy enstitülerini istiyordu da aydınlar onun için kurdu demek gerçeğe ne kadar aykırıysa halk istemiyordu da aydınlar onun için yıktı demekte o kadar aykırıdır” [12] Köy Enstitüsü örneği aydın yıkımına bir örnektir. Siyasal pragmatizm hesapları McCartycilik hareketlerinin Türkiye’ye yansması sonucu köy enstitülerinin kapatılmasında bulmuştur. “Köy enstitüleri elbet ortanın solunda bir eylemdi onları yıkanlarda ortanın sağındaydılar, o yıllarda CHP iktidarda olduğuna göre demek CHP ortanın hem solunda hem sağında ya da bir sağında bir solundaydı. “Selahattin Eyüpoğlu köy enstitülerini kuran ve yıkan siyasi iradenin yine CHP olması karşısında durumu ortanın sağı vesolu olarak bir siyasi pragmatizm ve Machiavelist açıdan değerlendirmiştir. İdris Küçükömer’e göre ortanın solu DP’nin aşırı yükselmesi ve batılılaşma politikaları ekonomide sınırsız gelişme olarak algıladığı yapıya karşı oluşturduğu bir söylemdir. 2 Temmuz 1968 tarihinde ortanın solunu açıklayan CHP’nin tanımını Küçükömer imkan eşitliği içinde bütün kabiliyetli çocukların eğitim gördüğü öğretmenleri saygı duyulan;üniversitelerinde çağdaş bilimi öğrenen ilerici, Aydın gençler yetiştiren [13] Bu tanım sadece CHP’nin amaçlarını sıralar ve aydın kelimesi bu tanımda sadece bir kelime olarak işlev görmektedir. Aynı anlayış aydın üreten ve bilinci özne konumuna yükselten bir yapıyı komünistlik suçlamasıyla kapatmaktan geri kalmamıştır. Böylece bilinç yeniden nesne konumuna itilmiştir. Aydına vurulan en önemli darbe köy enstitülerinin kapatılmasıdır. Mccarty döneminin yansımalarını yaşayan Türkiye tablosunu Şevket Süreyya 2. Adamda verir. Teftişler, tahrikler, araştırmalar, kovuşturmalar,nakiller, tayinler, sürgünler ve gene nakiller, bir süre sonra Tonguç’u bir ortaöğretim okulunda resim hocası olarak görüyoruz. Ama baskılar bitmiyordu. [14]

Şevket Süreyya Aydemir, sıfatları dönemi çok iyi yansıtır ve Amerika’daki 1950’li yıllarda Bernard Shaw’un oyununa isim olmuş Cadı Avı o niteliğiyle aktarılan bir dönemin biz en belirgin izlerini Köy Enstitülerinin kapatılmasıyla yaşadık. Bilincin kamu oyunu oluşturduğu bir ortamdır köy enstitüleri “Mc carty dönemiyse bilince,insan haklarının tümüne yöneltilmiş kökten bir saldırıydı” [15] 1947’de Başkan, Truman başsavcı Tom Clark aracılığıyla Warshall Planı’nın komünizme karşı bir kalkan olarak kullandığı dönemde Türkiye’de köy enstitüleri kapatılmıştır. Tam anlamıyla batılılaşamayan Türkiye Mc Cartyciliğin kurallarını örnek bir Aydınlanmış uygarlık konumuyla yerine getirmiştir. Yunus Nadi yaşadığı bu dönemi Milli Eğitim Bakanlığında Hasan Ali Yücel’in bıraktığı koltuğa yerleşen Reşat Şemsettin Siner görünüşte başlanan yapıtı sürdürüyormuş gibi kimseye sezdirmeden Köy Enstitüleri sisteminin ruhunu söndürüyordu. Ne demekti genç okullarda kızlarla delikanlıların aynı çatı altında öğrenim görmesi okullarda komünizm propagandası yapılıyordu derken köy enstitülerini etkisi altına almış “Cadı Avı”dönemini yansıtan McCartyciliği eleştirir. [16]

BATI KRİZİ **KANT'IN BİREYİNDEN PLATON'UN İDEAL TOPLUMUNDAKİ** **KÖLELİK KURUMUNUN TEKNOLOJİ UYGARLIĞINDAKİ YANSIMASI:** **MATRİX TOPLUMUN**

Hasan Bülent Kahraman Batının batılılaşmasını tanımlarken “**occidentalizm**” kavramını kullanmıştır. Modernitenin reddi ya da Batı akılcılığının yeniden sorgulanması “Her alandaki totaliter fenomenin ilerleme, gelişme, saltık, hakikat, aydınlanma vb. kurumsallaşmasına son verildi. [17] Teknolojinin gelişmesiyle birlikte Batı kendi iç paradigmasında Aydınlanma sonrası karanlık bir döneme girmiş daha sonrada kendi oluşturduğu düzeneklerinin kölesine dönüşerek bu krizin karanlık dönemin ilk yansıması Aydınlanma sonrası karanlık çağ olarak nitelenen Holocausttur(Yahudi Soykırımı). Bu postmodernist anlayışın da başlangıcıdır. Yahudi soykırımından sonra ortaya çıkan bellek yitimi Batı için aydınlanma sonrası ortaçağ olarak nitelendirilecek karanlık bir dönemdir. Aucshwitz modern fabrika sisteminin sıradan bir uzantısıydı. Mal üretmek yerine hammadde insanlardı ve son ürün ise ölümdü. Avrupa sanayi sisteminin çarpıklaştığı aydınlanmanın gerçek amacı olan yaşam düzeyini yükseltmek yerine kendini tüketmeye başladığı önemli anı belirtir. [18] Aydınlanmanın oluşturduğu değerler Bauman’ın deyimiyle yaşam düzeyini yükseltmek yerine kişinin kendini tüketmeye başladığı an bir tıkanış içine girmiştir. Artık tüketilen bireydir bilincin kendi aklını kullanma yürekliliğinin ön planda bulunduğu Aydınlanma artık tek boyutlu birey ve topluma doğru bir eğilim göstermektedir. Tam köle olmasalar da batı bireyi artık bilinç düzeyinde bir kölelik yaşamaktadır. Platon’un ülküsel devletindeki köleler gibi olmasa da bilincin önüne koyulan bir engel niteliğindedir bu kölelik, “Platon’un ideal devletinde köleler devletin en iyi devlet olmasında çocuk, kadın, özde aynı durumdadır” [19] Platon’un ideal devletinde bile kölelik kurumu varlığını sürdürmektedir. Kölelik her çağda farklı biçimlerde ortaya çıkar. Ortaçağda feodaliteyle serfleşen, kapitalist sistemle proleterya ya dönüşen köleler teknoloji uygarlığıyla tek boyutlu bir felsefe üreten bireydir. Bu bireyi oluşturan sistem ileri ve ilerleyen işleyim toplumlarının hükümeti kendini ancak işleyim uygarlığının elindeki uygulamısal, bilimsel ve düzeneksel üretkenliği devrime geçirmede, örgütlemeye ve kullanmada başarılı olduğu zaman sürdürülebilir ve güvenlik altına alabilir. [20]

Marcuse böylece ileri işleyim toplumunda düzenekler karşısında tek boyutlu felsefe ve tek boyutlu bireyin tanımını ortaya koymuştur. Bilinç düzeyinde köleleşen insan ve arkasında yaşanan Batılılaşma krizidir Nietzsche Tanrı öldü der, Tanrı öznesi yerine insan bilincini yerleştiren insanoğlu yeni bir Tanrı yaratmıştır. Teknoloji gibi somut olarak simgelenen ilerleme düşüncesidir. Aslında teknoloji şimdiden nefret eder bilincini hep gelecek üzerine genişlemeye adanmış egemenliğinin gelecek üzerine kurmuştur. Ama özne ve nesne krizinde Tanrıyı öldüren insanoğlu onun yerine teknolojiyi ve arkasındaki ileri işletim toplumunun gelecek uygarlığını yerleştirir. Artık Bertnard Russell’in “Buhar Beyinli Toplumunu yoktur” [21] Walter Benjamin teknoloji egemenliği için; doğanın denetlenmesi idealizmi içinde geliştirilmiş şemasına iletkenlik yapmaya yönelmiş bir teknoloji aracılığı ile doğanın sırlarını kullanarak ve bunları aydınlığa kavuşturarak değil ancak bunun yerine yeniden doğanın içine karışıp eriyerek mitik bir biçimde ve dolaysız olarak yabancılaşmayı kesip sona erdirecek bir araç olma savıyla hizmet görmeye başlamış bulunmaktadır. Benjamin doğa ve teknoloji böylelikle ikisinin arasında sıkışıp kalmış bulunan duruma dikkat çekmek istemektedir [22] doğa ve teknolojinin egemenliğini, ilerleme düşüncesi yok olmanın eşliğinde bir fikir olarak değerlendiren Levent Köker, teknolojinin arka planı olarak ilerleme düşüncesini “gelecek’ uygarlığını, ilerleme fikrini, özgürlük, eşitlik ,bilimsel ve teknolojik gelişme, ekonomik kalkınma gibi öğelerle birleştirir” [23]

Marx, Benjamin ve Köker'in belirttiği kavramları birey ve yabancılaşma sorunsalıyla ele alır. Aydınlanma sonrası özneyi ele geçiren ve varlığın efendisi olan bilinç yeniden nesneye dönüşür "Yabancılaşmanın özü aşılması gereken şey insanı kendini insani olmayan bir şekilde kendine karşıt olarak nesneleştirmesi değil kendini soyut düşünceden ayrı ve soyut düşünceye karşıt olarak nesneleştirmesidir." [25] Habermas bu durumu insanlığın iki aşaması durumuyla anlatmaya çalışır. Kant'ın saf aklın eleştirisine karşı olarak "henüz kendilerini kendi özgürlüklerinin ve saltık öz yeterliliklerinin tam duygusuna çıkarmamış olanlar ancak kendilerini şeylerin tasarımında bulurlar" [25]. Marx'ın yabancılaşma kavramı ve Habermas'un Kant eleştirisi üzerinden yaptığı saltık özyeterliliklerinin ancak şeylerin tasarımında bulanlar için ileri işleyen toplum uygarlığı (teknoloji uygarlığı)psiko-sosyal açıdan bir kimlik inşa merkezidir. Oysaki kimlik inşa merkezi bireylerin bilinçlerini çalarak onları manipule eder ve sahte bilinçleri aşılar. Batı insanı artık kendi yarattığı düzeneklerinin ardında bir "Gölge Uygarlıktır" Batı artık ayna uygarlık demeyi bırakmıştır. [26] Gölge uygarlık batıyı başka açılardan değerlendiren Nietzsche, Kant felsefesi insanın dünyasını bütünüyle boşluğa sürüklemişti. İnsanın yaşadığı bu antolojik bunalım Schopenhauer'in metafiziği ile bir kez daha pekiştirilir. [27] Schopenhauer bireyleri istençsizlikle nitelendirip ontolojik olarak onları edilgenleştirilmiş bir konuma sokar. Bu da gölge uygarlık batı için uygun bir bireydir.

VE MATRİX TOPLUMU

Kant'ın Aydınlanma felsefesinin bireyi nasıl olur da gölge uygarlık batının, Matrix toplumunun bir üyesine dönüşür. İsa Mesih, Roma İmparatorluğunun kölelerini özgürleştirdi, Neo Mesih yarattığı yapay zekalı makinelerin kölesi olan insanoğlunu elektronik beyin, onu yaratmakla övünen insanı ,yaşam enerjisini sağlamak için tarladaki ekine dönüştürülmüştür. Uzak bir gelecekte insan zihinlerini sanal gerçeklik içinde 1999 yılında oyalamaktadır. Matrix filminin içeriği ancak günümüz . Batı krizini çok iyi yansıtan bir aynadır. Çağdaş uygarlığın eleştirisinin yapıldığı bu düzende Platon'un "idea" öğretisi önce göze çarpar. Matrix'de [28] gerçek olan ve olmayan ,yansıyan ve yansıtılan vardır. Ancak insanoğlu artık neyin yansıtılan neyin yansıyan olduğunun bilincinde değildir. Matrix'de sorun bilinç bunalması sonucunda yansıyan ve yansıtılanın birbirine karışmış olmasıdır. Bu noktada teknoloji kendini Tanrı yerine koymuştur. Tüm bu tarih, felsefe ve dinsel söylemin teknolojik yüzeye yansımalarının en genel sonucu "Batı uygarlığının yaşadığı krizdir. Sonuçta artık Batı Uygarlığı kendi ürettiği düzeneklerinin gölgesinde kalarak bu düzenekler tarafından değer atfedilmektedir. Matrix toplumu bu açıdan Kafka'nın Dönüşüm romanında yarattığı kapitalist sistemin ve Batı uygarlığının birey üzerindeki baskısını simgeleyen Samsa [29] böcek karakterinin 100 yıl sonraki durumunun betimlemesidir.. Matrix'deki Neo ile Kafka'nın böceğe dönüşen insanı aslında aynı düzeneklerin ürettiği bir krizi yaşamaktadır. Bu bir sıfır noktasıdır. Batı krizi batı bireyi için bir sıfır noktasıdır artık artı düzenden eksi düzene doğru bir gidiş yaşanmaktadır. Aydınlanma felsefesi sonucunda insan usu varlığın efendisi yaparak kendini nesneden özne konumuna yükselten birey bu sıfır noktasından sonra tekrar nesne durumuna dönmüştür. Matrix toplumu olarak nitelenen Batı toplumu bu sıfır noktası üzerine hegemonyasını inşa etmiştir. Özne nesne arasında yaşanan karmaşa bedeninin iktidarı sonucu yerini mekanın iktidarına bırakır. Batı medeniyet krizi özünde özne ve nesnenin yer değiştirmesidir. Diğer bir noktaysa teknolojinin neredeyse insanlık dini olmasıdır. Auguste Comte bilimin liderliğini ilan ederken pozitivizmi öne çıkarmıştır. Matrix'de teknolojiyi ilan edip teknoloji uygarlığını öne çıkarılmıştır. Bu din adeta insanları uyutarak onların bu sistemin nesnelere haline dönüştürmektedir. Sonuçta Matrix'de Hristiyanlığın başlangıcındaki İsa önderliğindeki dinsel mücadele Mesih Neo

karakteriyle Roma'ya karşı değil ama teknoloji ve gerisindeki hegemon siyasi düzene karşı yapılmaktadır. Bu savaş Marcuse'un tek boyutlu bireyinin tek boyutlu felsefeler içinde verdiği bir tek kişilik haçlı seferidir.

Sonuç

Oswald Spengler'in tablosundan hareketle Osmanlı dönemi Aydınlanmasını yorumlarken Batı ve Türk Aydınlanması arasındaki en büyük farkın bilinç düzeyinde olduğunu gördük. Osmanlı Aydını, biz-ben düşüncesi arasında yaşanan paradokslar en önemli sorunsalları oluşturuyor. Tonybee'nin deyişiyle Türkiye Cumhuriyeti bugünün dünyasında batı uygarlığı üstüne dikilmiş bir anıttı. [30] Gerçektende batı değerleri üzerine kurulan Türkiye'de en önemli sorunsallardan bin Osmanlıdan miras kalan Aydın kamealizmi günümüz Türkiye'sinde "sözde aydın" [31] kavramıyla gerçekliğini sürdürmektedir. Köy enstitüleri örneği belki de Türkiye'nin ne kadar batılılaştığının en iyi örneğidir. Batıdaki mekanik uzantısal tüm kavramları alan Osmanlıda miras kalma bir alışkanlıkla Türkiye köy enstitülerine Mc Cartyciliğin gölgesinde kalarak kapatılmıştır. Buda Aydınlanma felsefesinin, birey bilincinin Türkiye de ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Kaynaklar

- [1] Sorokin, P. A. ,(1997), "*Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*", İstanbul, Göçebe Yayınları.
- [2] Kahraman, H.B., (2001 Nisan), "*Avrupa:Türk Modernleşmesinin Zanaduxu, Türk Modernleşmesi Kurucu İradesinde Yeni Bir Bakış Denemesi*", Ankara, Doğu-Batı Dergisi Yayınları.
- [3] Doltaş, D. , (1999), "Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar", İstanbul, Telos, s. 54.
- [4] Berkes, N. , (1999). "*Batıcılık, Ulusçuluk, Toplumsal Devrimler*", İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
- [5] Mardin, Ş. ,(2004), "*Bütün Eserleri 8 Türkiye 'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- [6] Genç , M. , Işın, E. , vd. (1999), "*İdeal Osmanlı Yok, Açık Oturum*" Osmanlılar Özel Sayısı, İstanbul, Cogito, YKY Yayınları, ÜçAylık Düşünce Dergisi, Sayı 19.
- [7] Goethe, (1999) "*Faust*", İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
- [8] Tunaya, T.Z., (1999), "*Batılılaşma Hareketleri 2*", İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
- [9] Özbilgen, E., (1994), "*Pozitivizmin Kuskacında Türkiye*", İstanbul, Alternatif Üniversite, Ağaç Yayıncılık.
- [10] Meriç,C., (1998), "*Mağaradakiler*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- [11] Kili, S. , (2000), "*Türk Devrim Tarihi 3*", İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
- [12] Eyüpoğlu, S. , (1999), "*Köy Enstitüleri Üzerine*", İstanbul ,Cumhuriyet Yayınları.
- [13] Küçükömer, İ., (1989), "*Düzenin Yabancılaşması Batılılaşma*", İstanbul, Alan Yayıncılık.
- [14] Aydemir, Ş.S., (2000), "*İkinci Adam*" İstanbul ,cilt 2 , 7.basım .Remzi Kitabevi.
- [15] Hellman, L., (1990), "*Şartlatanlar Dönemi*" , İstanbul ,Can Yayınları.
- [16] Nadi, N. ,(1991), "*Perde Aralığından*", İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- [17] Bozkurt, N. , (1997), "*20.Yüzyıl Düşünce Akımları*" , İstanbul, Sarmal Yayınları.
- [18] Bauman, Z., (1997) , "*Modernite ve Holocaust*", İstanbul, Sarmal Yayınları.
- [19] Şenel ,A. , (1996) , "*Siyasal Düşünceler Tarihi*", Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- [20] Marcuse, H. ,(1997) , "*Tek Boyutlu İnsan, İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*", İstanbul, İdea Yayınevi.
- [21] Russell, B. , (1995), "*Sorgulayan Denemeler*", Ankara ,Tübitak Yayınları, Popüler Bilim Kitapları.
- [22] Benjamin, W. ,(1995), "*Eстетize Edilmiş Yaşam, Sanattan Savaş ve Siyasete Alman Faşizminin Kuramları*, Sunan,Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınları,
- [23] Köker, L. , (1992), "*Demokrasi Üzerine Yazılar*", Ankara, İmge Kitabevi.
- [24] Marx, K. , (2000), "*1844 El Yazmaları*", İstanbul, Birikim Yayınları.
- [25] Habermas, J. ,(1997), "*Bilgi ve insansal ilgiler*", İstanbul, Küyerel Yayınları.
- [26] Guehenno, J.M. , (1998), "*Demokrasinin Somu*", Ankara, Dost Yayınları.

- [27] Nietzsche, F. , (1999),“*Zerdüşt Böyle Diyordu*”, İstanbul ,Varlık Yayınları.
- [28] Matrix V.C.D.
- [29] Kafka, F. ,(1994), “*Dönüşüm*”, İstanbul, Can Yayınları.
- [30] Tonybee , A. , (1999),“*Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*”, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
- [31] Bayramoğlu, A. ,(2001), “*28 Şubat Bir Müdahelerin Güncesi*”, İstanbul Birey Yayıncılık, İstanbul.